

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı'da Çocuk Olmak

Being A Child On Ottoman

İbrahim SOLAK

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
isolak@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3738-4952

Sebiha ÇOMRUK

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
sebihacomruk@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1172-5659

Öz: Türk tarihinde kurulan en büyük devletlerden birisi şüphesiz Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nin büyüklüğü ve gücü sadece harp meydanlarında kazandığı zaferler ve askeri gücü ile açıklanamaz. Yönettiği geniş ve büyük coğrafyada, bünyesinde barındırdığı farklı dillerden, dinlerden ve kültürlerden milyonlarca insana sağladığı barış ve huzur ortamı bunun en önemli örnekleridir. Bu anlamda Osmanlılar her alanda sosyal devlet olmanın gereklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Sosyal politikalarından biri de aile ve aile içerisinde yer alan çocuklardır. Çocuklar, kuşkusuz bir milletin ve devletin geleceğidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti tarihi boyunca ailenin ve çocukların korunmasına özen göstermeye çalışmıştır. Çocuklar içerisinde, yardıma muhtaç olanlar, savunmasız olanlar ve genellikle öksüz, yetim ve kimsesiz çocuklar korunmaya ve gözetilmeye çalışılmıştır. Bu makalede Osmanlı'da çocuklara olan bakış nasıldı, ne tür olaylar çocuklar üzerinde cereyan etmiştir vb. olaylar incelenmeye çalışılacaktır. Bu hususlar ile ilgili olarak Osmanlı'dan günümüze intikal eden ve sosyal hayatın incelenmesinde temel kaynak olan şer'îye sicillerinden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, çocuk, kadın, sicil.

Abstract: One of the greatest states established in Turkish History is undoubtedly the Ottoman Empire. The grandeur and power of the Ottoman Empire is not only about its success in wars and its military power. One of the most important examples of this was the atmosphere of peace and tranquility of millions of people from different languages, religions and cultures in the wide and large geography it ruled. For this reason, Ottoman administrators tried to fulfill the requirements of being a social state in every field. One of these social policies was for families and children. Children are undoubtedly the future of a nation and a state. For this reason, the Ottoman Empire tried to protect the family and children throughout its history. Among children, those in need of help understanding, defenseless, half-orphans, and orphans were tried to be protected and taken care of. In this study, the Ottoman Empire's view of children, what kind of events were encountered, etc. events will be examined. Regarding these issues, the sharia records, which is one of the main sources in the examination of Ottoman social life, will be used.

Keywords: Ottoman, child, woman, sharia records.

Geliş Tarihi:22.01.2024

Kabul Tarihi:12.03.2024

Yayın Tarihi:30.04.2024

Atıf: Solak, İ. & Çomruk, S. (2024). Osmanlı'da çocuk olmak. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 291-300. Doi: 10.33437/ksusbd.1423814

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu güç, Türkistan'dan bu yana devam ettirilen sosyal devlet anlayışı çerçevesinde hâkimiyeti altındaki tebaasına müslim-gayri müslim fark etmeksizin sahip çıkmasından kaynaklanmaktadır. Dünyanın pek çok yerine dağılan Türklerin varlığını koruması aileye verdiği önemden ileri gelmektedir. Türk aile yapısı, genel itibariyle geniş aile olarak bilinse de (Kafesoğlu, 2013: 220) son zamanlarda yapılan çalışmalar ailenin daha çok çekirdek aile olduğunu ortaya koymuştur (bkz. Ortaylı, 2000; Kurt, 1998; Erten, 2001).

Türk toplumlarında nüfusun en küçük birimi olan aile, küçük veya büyük fark etmeksizin oldukça önemlidir. Ailenin, nesillerin ve devletin sürekliliği-devamı için de çocuğun varlığı tartışılmazdır. Bu nedenle çocuk bütün toplumlar ve devletler için büyük önem arz etmektedir.

Türklerin kurmuş olduğu ilk büyük Türk devleti olan Asya Hun Devleti'nde çocuk, aile üyelerinden ayrı bir birey olarak görülmezdi. Diğer aile üyeleri gibi muamele gören çocuklar, oyun oynarken bile savaş tekniklerini öğrenirdi. Çocuklar, ata binmeden önce koyunlara binerek talim yaparlardı, koyunların sırtında okla fare avlayarak savaşçılık yeteneklerini geliştirirlerdi. Devlet ekonomisinin temel taşlarını oluşturan hayvancılık, demircilik, tarımsal ve ticari faaliyetler, aile büyükleri tarafından yapılırken, erkek çocuklar bu sistemin içinde yetişirdi. Kız çocukları ise annelerinin ve diğer kadınların yanında daha çok dokumacılık faaliyetleri içerisinde yer alırdı (Öztürk, 2016: 549-551).

Osmanlı toplumunda da çocuklar doğumundan yetişkin bir birey olma aşamasına kadar geçen süre içerisinde hem aileler hem de devlet tarafından korunmakta ve kollanmaktaydı. Bu minvalde çocuklara sosyal hayatın içerisinde bazı haklar tanınmış olup, bu haklar bazen toplumsal değerler bazen de kanunlar aracılığıyla yerine getirilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde Çocukların Korunması

Çocuk, Osmanlı kaynaklarında tıfl, sabî, sagir(Solak-Sak, 2015:343), sagire(Solak-Sak, 2014: 12), veled, evlâd(Solak-Sak,2015: 73, 474 vd.), ibn vs. ve anne babasının hayatta olma durumuna göre yetim, öksüz gibi farklı isimlerle zikredilmektedir (Kökelekli, 1993:353-359). Doğumdan itibaren ergenlik çağına kadar "çocukluk" dönemi yaşayan kişiye "çocuk" denir. Çocuğun korunması da öncelikle ailesi, ardından devlet tarafından sağlanmaktadır (Aydın, 1993: 361-363). Çocuk, tarih boyunca aile ve devletler bazında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de önemli bir etkidir. Devletin gücünün devamını sağlamak için nüfusa ihtiyaç vardır. Ancak çocuk, nüfus içinde ayrı bir birey olarak görülmediği için kaynaklarda, çocuklardan Tanzimat dönemine kadar pek bahsedilmemiştir. Çocuklarla ilgili bilgiler saray çocuklarıyla ilgili olanlardan öteye gitmezken, şehirde ve taşrada yaşayan diğer çocukların hayatlarına ilişkin bilgiler çok sınırlı olup bunlar hakkındaki bilgilere ancak şer'îye sicilleri vasıtasıyla ulaşılabilmektedir.

Osmanlı toplumunda olduğu gibi Ortaçağ Avrupa'sında da çocuklardan çok az bahsedilmektedir. Bu dönemde çocukların pek çoğu veba hastalığına yakalanarak 3-4 yaşlarında ölüyordu. Ortalama ömrün kısa olduğu bu yıllarda erkek çocuk sahibi olmak kız çocuk sahibi olmaya göre daha sevindiriciydi. Aileler genel olarak 5-6 çocuk yapsalar da hayatta iki ya da üç tanesi kalıyordu. Çocukların çoğu yirmi yaşını bulmazken hayatta kalanlar 22-23 yaşlarına kadar 2-3 çocuk sahibi olabiliyordu. Kadınların bazıları doğum esnasında öldüğü için çocuklar büyükanne ve büyükbaba tarafından büyütülüyordu. Anne ve çocuk hayatta olduğu takdirde, anne sütü yetmeyen çocuklara hayvan sütünün zararlı olabileceği düşüncesi veya annenin hamile (tekrar hamile kalmasından) olmasından dolayı çocuklar sütanneye veriliyordu. Çocukların yaptıkları işlere bakıldığında ise cinsiyet farkı etkili oluyordu. Erkek çocuklar, ziraat işleri, hayvan yetiştiriciliği ile uğraşırken kız çocukları ise ev işleri, dokumacılık gibi alanlarda çalışıyorlardı, ebeveynlerine yardım ediyorlardı. Eğitim konusunda ise aristokrat ailelerin çocukları şanslıydı. 5-6 yaşlarında eğitimleri başlıyordu. Ancak alt tabakadaki Avrupa ailelerinin çocukları, eğitim açısından pek şanslı değildi (Genç, 2016: 563-566).

Osmanlı Devleti'nde çocuklarla ilgili kayıtlara daha çok kadı sicillerinde rastlanmaktadır. Erken tarihli sicillerde, çocuklar hakkında pek teferruatlı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak XVI.-XVIII. yüzyılları kapsayan sicillerde çocuklarla ilgili konulara rastlanmaktadır. Bunlar genellikle doğmamış çocuğa mal bırakılması, çocukların erken yaşta nişanlanması (namzed) veya evlendirilmeleri, babası

ölen çocuklara vasi (yetki verilen kimse) tayin edilmesi, yetim çocukların mallarının korunması, üvey anne himayesindeki çocukların şiddet görmesi, çocuğa nafaka verilmesi, çocuk düşürme, çocuk düşürmeye sebep olma, taciz, tecavüz, miras bırakılması, çocuğun darp edilmesi, hamilelik ve doğum süreci, ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı ve ebeveynlerin ayrılma durumunda çocukların kimde kalacağı, evlatlık verme gibi konulardır (Ateş, 2016: 461-473).

XIX. ve XX. yüzyıllarda kaydedilen sicillerde ise çocuklarla ilgili ayrıntılar artmaktadır. Bunun nedeni devletin nüfus politikasında değişiklikler yaparak çocuklara ayrı bir önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Çocuk, doğumdan itibaren yetişkinliğe varıncaya kadar devlet himayesine alınır ve ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanırdı. Anne-babası olmayanlar, terkedilenler, nikâh dışı birliktelikten doğanlar, evlatlıklar ve durumu iyi olmayan ailelerin çocukları devlet eliyle korunmuş ve yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu çocuklar, İslah evleri, Yetimhane ve Darü'l-aceze gibi çeşitli kuruluşlar açılarak desteklenmiştir (İmamoğlu, 2016: 551-560).

Vâsî Himayesinde Olan Çocuklar

Şer'îye sicillerinde çocuklarla ilgili davalarda en çok karşılaşılan durum vâsî tayin edilmesidir. Vâsî, yetki verilen kişi demektir. Yetki veren ise "mûsî"dir. Bir kişinin ölmeden önce mallarının veya çocuklarının işlerini yürütmesi için seçtiği kişi "vâsî-i muhtar" yani "seçilmiş vasi" olarak bilinir. Kadı tarafından tayin edilen vâsî ise "vâsî-i mansub" yani "tayin edilmiş vâsî" olur. Devlet tarafından yetim ve kimsesiz çocuklara vâsî tayin edilir (Gündüz, 2016: 789-796). Çocuk dünyaya geldikten sonra, onun bakımı ve terbiyesi anneye ait olduğundan Müslim ya da gayrimüslim fark etmeksizin (İstanbul'da vefat eden bakkal Yani v. Yorgi'nin küçük oğlu Yorgi'ye annesi Astamon vasi olarak tayin edilmiştir. Yılmaz, 2010:324-325) çocuklara çoğu zaman annesi vâsî olarak tayin edilirdi (Yılmaz, 2011: 49). Osmanlı çocuklarına annenin dışında vâsî olarak amcaların(Yılmaz, 2011: 781), ninelerin (Amid Mahkemesi, 2021: 518), halaların (Amid Mahkemesi, 2015: 124), bazen azatlı kölelerin (Yılmaz, 2010: 619) de atandığı görülmektedir.

Ergenliğe ulaşmamış çocuklar, bir vâsî korumasına ihtiyaç duyar. Bu nedenle Osmanlı Devleti, çocukların dini, ırkı ve mezhebi ne olursa olsun onları koruma altına alırdı (Deliktaş, 2016: 653-655). Vesayet kurumu, şer'î mahkemeler vasıtasıyla işlerlik kazanmış ve çocuklar olası suiistimallere karşı korunmaya çalışılmıştır. Bazı durumlarda da sorumlulukları birbirinden ayrılmaktadır(Deliktaş, 2016: 656). Şer'îye sicillerinde vasilikle ilgili birçok kaydın olduğunu görmekteyiz. Bunların bazılarının vasi tayini, bazıları vasi olan kişilerin çocuklarının mallarını koruma ve onlar lehine harcama yapmaları veya çocuklar buluş çağına erdiği zaman çocuklara mallarını iade etme(Sak-Solak, 2014: 415, 612) ile alakalı olduklarını söyleyebiliriz.

Çocuğun bakım ve terbiyesine "hidane" adı verilirdi. Çocuklar, erkekse 6-7 yaşlarına kadar, kız ise 9-11 yaşına kadar anneye bağlı kalırdı. Boşanma gibi bir durum olduğunda çocuklar annede kalırdı (Selçuk, 2003: 452). Annenin hidane hakkına sahip olması için çocuğu namahrem biriyle yaşama mecburiyetinde bırakmaması gerekirdi. Annenin çocuğu erkekse üvey baba ile yaşayabilir, kız çocuğu olursa olası nahoş durumların önlenmesi için üvey baba ile kalmasına müsaade edilmezdi.

XVI. yüzyılda küçük yaşta çocukların mallarının korunması ile ilgili mahkemeye intikal eden davada, yetim bir kızın bir miktar parasına Müslüman bir erkeğin sahip çıkacağı kararı alınıyor, çocukların hakları şer'î mahkeme tarafından korunuyordu(Erdoğan, 2003: 193). Benzer örneklere Üsküdar sicillerinde de rastlamaktayız. Burada da yetim kız çocuklarına mallarının korunması amacıyla vasilerin atandığı görülmektedir (Yılmaz, 2010: 83, 153).

Osmanlı toplumunda küçük yaşta kız ve erkek çocuklar velileri tarafından birbirine nişanlanabilmekte idi(Sak-Solak, 2015: 603; Uysal, 2014: 11), ancak mahkemeler tarafından hakları korunan çocuklar eğer bu işe rıza göstermezler ise akıl balığ olduktan sonra bunu reddedebiliyorlardı. Örneğin, 20 Mart 1726 tarihinde Konya'da yaşayan Şerife Saliha ile amcaoğlu Seyyid Abdurrahman kendileri küçük iken babalarının kıydığı nikâhı kabul etmeyerek evliliklerinin kadı tarafından feshedilmesini talep ediyorlar ve bu talep karşılık buluyor(Sak-Çetin, 2010: 78). Benzer bir durum Kayseri'de de karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde velileri tarafından evlendirilen çocuklar, velilerinin kıydırdıkları nikâhları kabul etmemişlerdi(Erdoğan, 2003; Uysal, 2014: 13).

Çocukların Eğitilmesi

Küçük çocukların eğitimi ilk olarak anne tarafından verilir (Araz, 2013: 102-103), ardından baba ve diğer aile üyeleri tarafından sağlanırdı. Ev içinde aile bireyleri çocuğa görgü kurallarını öğretir çevreyle uyum sağlamasında yardımcı olurdu. Çevreye uyum sağlamakta zorlanan çocuklar, çevre tarafından dışlanmaması için genel olarak sözlü olarak uyarılır, şiddet fazla tercih edilmezdi (Toksöz, 2012: 55-94). Çocuğun ev dışına çıkması ilk olarak oyun amaçlı mahalle sokaklarına çıkmasıyla olurdu. Çocuk mahalle sokaklarına çıktığı zaman mahalle sakinleri birbirlerini tanıdığı için çocuklara göz kulak olurlardı. Çocuk, mahalleli tarafından hem korunur hem de sosyalleşirdi. Aile içinde yetiştirilen çocuk, evden dışarı çıktığında mahalleli tarafından hayata hazırlanırdı. Çocuk, sosyal dayanışmanın yaşandığı mahallede “toplumsal kimlik” sahibi olurdu (Üner, 2016: 595-609). Bugün olduğu gibi Osmanlı toplumunda da çocuk üzerinde çevrenin etkisi büyüktü. Çocuk kimliği akraba, aile ve cemaat üçgeninde şekillenirdi. Çocuğun gelişiminde şahsiyetini etkileyen faktörler; hata yaptığında kınanması, başarılı olması ya da hoş gidecek bir şey yaptığında beğeni görmesiydi (Ortaylı, 2009: 84).

Çocukları hayata hazırlayan etkenlerden biri de eğitim kurumlarıdır. Osmanlı toplumunda, Ailede başlayan çocuk eğitimi, daha sonra mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi denilen okullarda devam ederdi. Bu okula başlamak için bazı törenler yapılırdı. Çocuğun yaşadığı çevreyle ilişkisinin başlangıcı, bütün mahallelinin katılarak mektebe başlamasını kutlamak için yaptığı “amin alayları” veya “bed-i besmele” denilen merasimlerle olurdu. Amin alayları; hoca, kalfa, komşular ve çocukların katılımıyla başlar. Çocuklar evden alınarak mahallede gezdirildikten sonra mektepte ilk dersini almak için götürülürdü (Özyalvaç, 2012:107-109). Bu süreçle birlikte çocuk, hem çevresini tanır hem de eğitim hayatına ilk adımı atardı. Mektebin ders programı, bulunduğu yere göre değişiyordu. 1846 yılına kadar eğitim süresi çocuğun zekâsına bağlıydı. Çalışkan bir öğrenci gereken başarıyı gösterdiği takdirde icazetname alabiliyordu. II. Mahmut döneminde müfredatta önemli değişiklikler yapıldı. Tahsil süresi de 4 yıl oldu. Yapılan düzenlemelerle müfredattaki dersler çoğaltıldı. Kur’an-ı Kerim, Kıraat, Nesih, Sülüs, Hesap, İlmihal, Ahlak, Coğrafya, Tarih, Kavaid-i İmla, Rik’a vs. dersler mekteplerde verilmeye başladı. XX. yüzyıl başlarında ders süresi ve teneffüsler de düzenlendi. Ayrıca Çocukların, medresedeki tatil günleri Perşembe öğleden sonra başlayıp Cumartesiye kadar devam etmekteydi (Özyalvaç, 2012: 114-119).

Klasik dönemde ders araç gereçleri oldukça az sayıdaydı. Derslerde çocuklar evden getirdikleri minderler üzerine oturup, kitaplarını rahleler üzerine koyarak hocalarını dinlemişlerdi. Sınıfın iki köşesinde iki kalfa bulunurdu. XIX. yüzyıla gelindiğinde dersliklere sıra, masa, sandalye, harita gibi malzemeler ve yazı malzemeleri getirilmeye başlanmıştır (Özyalvaç, 2012: 97-100).

Osmanlı’da çocukların eğitimi için bir diğer aşama ise medreselerdir. Medreselerin ilki Bursa’da Orhan Bey döneminde (1331) kurulmuştur. Fatih döneminde ise Sahn Medreseleri yaptırılmıştır. Medreseler vakıflar tarafından kurulmuş, medresenin ve talebelerin ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla giderilmiştir (Kapıcı, 2012: 9). Vakıflar, toplumun ihtiyaçlarından doğmuş bir müessese olup, toplumun ihtiyaç duyabileceği pek çok alanda hizmet vermek için kurumlar oluşturmuştur. Bu kurumlar arasında eğitimden sağlığa, ulaşımdan konaklamaya pek çok alanda hizmet vermişlerdir. Osmanlı Devleti, gerek kuruluş yıllarında gerekse son yüzyıllarda toplumun ihtiyaçlarını vakıflar aracılığıyla karşılamaya çalışmıştır (Çam, 2016: 745-750).

III. Selim dönemi itibarıyla batılılaşmanın etkisinde askeri alanda olduğu gibi eğitim alanına da önem verilmeye başlanır. Toplumun eğitilmesine yönelik çalışmalar II. Mahmut döneminde hız kazanır. Eğitime değer verilmesi Sultan Abdülmecit(1839-1861) döneminde belirginleşti. Kız çocukların gidebileceği rüştiyeler açılarak yaygınlaştırıldı. Açılan rüştiyelerde kadın öğretmenlere gerek duyulmasıyla birlikte Darülmualimat (kız öğretmen okulu) 1870’te açıldı (Oğuz, 2016: 1207-1208). Eğitim alanında kaydedilen ilerlemelerle birlikte eğitimli nüfus sayısı da artmaya başladı.

Çocuklara Karşı İşlenen Suçlar ve Çocuk Ölümleri

Osmanlı toplumu içerisinde işlenen birçok suç çeşidinin olduğu bilinmektedir. Bu suçları işleyenlerin tamamı yetişkin insanlar değildi. Hem suç işleyenlerin hem de suçun muhatapları arasında çocukların da olduğu görülmektedir. Örneğin, 1736 tarihinde Konya’da yaşanan bir olayda İbrahim adlı şahıs evine gelen komşusunun kızı Şerife’ye cinsel amaçlı saldırmış ve Şerife kendisini kaçarak kurtarabilmiş, İbrahim işlediği bu suçtan dolayı cezalandırılmıştır (Sak-Solak, 2014: 84). Konya’da meydana gelen bir başka olayda da küçük yaştaki Ömer komşu kadın tarafından başına vurularak öldürülmüştür (Sak-Solak, 2014: 165). 1692 tarihli bir diğer olayda da darp edilip ölen çocuğun üvey annesi suçlanmış, fakat çocuğa uygulandığı söylenen şiddet ispatlanamamıştır (Solak-Sak, 2014: 125).

Osmanlı toplumunda karşılaşılan olaylardan bir diğeri de çocuk ölümleridir. Çocukların ölümü ile ilgili değişik durumlarla karşılaşılmaktadır. Kadı defterlerinde Çocukların bir kısmının kendi eceli ile öldüğü, bir kısmının da farklı şekillerde öldüğü ya da ölümüne sebebiyet verildiği veya ölümüne neden olan olayın örtbas edildiği görülmektedir. Sicillerde yer alan Çocuk ölüm kayıtlarına bakıldığı zaman; merkep tepmesi, köpek ısırması(Sak-Çetin, 2014: 328, 550), çaya ya da suya düşme (Sak, 2014: 57, 309), zehirlenme, dam yıkılması (Sak, 2014: 566), ateşe düşme (Sak, 2009: 207), tandıra düşüp yanma, kaynar su dökülmesi, şıra kazanına düşme (Sak, 2014: 310, 339), kızgın yağa düşme, havuza düşme (Küçük-Sak, 2014: 231, 293), koç süsmesi (Sak, 2023: 205), su kuyusuna düşme (Sak-Solak, 2014: 213-214), köpek ısırması (Sak-Solak, 2014: 615), araba çignemesi gibi değişik ölüm şekilleri ile karşılaşılmaktadır.

Çocuk ölümlerinde bazı olaylar olağan karşılanarak kabul edilmiş bazı olaylara ise itiraz edilmiştir. Örnek verecek olursak, Konya’da Kayacık Mahallesi sakinlerinden Ömer’in henüz iki buçuk yaşındaki oğlu sokakta oynarken o mahalde bulunan bir merkebin tekmesinin çocuğun alınına isabet etmesiyle hayatını kaybetmesinden sonra yapılan keşif ve inceleme ile çocuğun ailesi kimsenin suçlu olmadığını, bu durumda hayvan sahibinden de davacı olmadıklarını bildirmişlerdi (Sak-Çetin, 2014: 328). Başka bir olayda ise ölüm nedeninin köpek ısırması yüzünden olduğu bildirilmiş, ancak yapılan araştırma ve inceleme sonucunda çocuğun üzerinde herhangi bir darbe, yara, iz veya morarma belirtisi olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda da çocuğun annesi “oğlum Musa üç gün hasta yatmış fevt olmuştur” diye beyanda bulunarak köpek ısırması yüzünden ölmediğini, bunun için kimseden davacı olmadığını belirtmiştir (Sak-Çetin, 2014: 550).

Benzer şekilde, sicillerde Küçük yaşta çocukların kazara bir akan suya düşmesi veya sıcak suya ya da kızgın yağa düşmesi ya da çocuğun üzerine kaynar su dökülmesi sonucunda da ölümlerine rastlanmaktadır. Örneğin dere kenarında oynayan bir çocuk suya düşerek hayatını kaybetmişti “medîne-i Konya hâricinde Vâdi-i Merâm Mahallesi sükkânından Mahmûd bin ‘Alî nâm kimesnenin mahalle-i mezbûrede vâki’ Bağbendi dimekle ma’rûf Büyük Çay’ın derûnunda garîkan fevt olan sulbiye sagîre kızı Râziye’nin meyyiti üzerine varup ba’de’l- keşf cemî’ a’zâsına nazar eylediklerinde aslâ eser-i darp ve cerh ve hankdan bir şey olmadığını ba’de’l-mu’âyene sagîre-i mezbûre Râziye’nin babası merkûm Mahmûd ve vâlide Ümmü bint-i Üveys nâm kimesneler hâzırân olup istintâk olunduklarında kızımız müteveffîye-i mezbûre Râziye târih-i kitâbdan bir gün mukaddem mahalle-i mezbûrede vâki’ kendi menzilizim önünde cârî olan işbu çaya bi-kazâillahi te’âlâ kendi sun’uyla düşüp garîkan fevt olup meyyiti su ile işbu mevzi’ e cârî olmuşdur mahalle-i mezbûre ahâlisinden ve sâ’ir bir ferdden aslâ da’vâ ve nizâ’ımız yokdur.” (Sak, 2014: 59). Başka bir örnekte, “babası merkûm Nasûh ve vâlidesi Râziye bint-i Mehmed hâzırân olup istintâk olduklarında kızımız sagîre-i mezbûre Ümmügülsüm kendi mülkümüz olan bağımızda eşme ta’bîr olunur işbu musluka kendi sun’uyla târih-i kitâbdan bir gün mukaddem düşüp bi-emrillahi te’âlâ fevt olmuşdur aslâ kimsenin sun’ ve medhali olmamağla ahâli-i karyeden bir ferd ile husûs-ı mezbûra müte’allıka da’vâ ve nizâ’ımız yokdur.”denilmektedir. (Sak, 2014: 309-310)Bu durum bize çocuğun ölüm olayının yine kazayla yaşandığını göstermiştir. Ayrıca Konya’da iki farklı mahalde zimmî çocukların yağ tenceresine düşerek vücutlarının belirli yerlerinde feci yanıklar oluştuğu ve bu acıya dayanamayan çocuklar da vefat ettikleri de kayıtlara geçmiştir.(Küçük-Sak, 2014: 231-232, 293-294). Bundan başka yine Konya’da Yaşanan başka bir kazada bir kız çocuğu, ailenin bağında üzüm kaynatılırken şıra kazanına düşüyor ve bu olaydan sonra çocuğun sağ tarafı ile dirseğinin yandığı ve ciddi yara oluştuğu için çocuğun bir gün içinde vefat ettiği anlaşılıyor (Sak, 2014:339-340). Başka bir acı olay da Konya Geriz karyesinde bir kız çocuğunun su kuyusuna düşmesiyle yaşanıyor. Olayın keşfinde çocuğun vücudunda herhangi bir yara bere olmadığı için ailenin de herhangi bir şikâyeti bulunmuyor (Sak-Solak, 2014: 214). Yaşanan acı olayların din ve milliyet fark etmeksizin kaydedildiği, Danyel kızı Meryem adlı bir zımî kız çocuğunun kızgın yağ tenceresine düşerek vefat ettiği gibi olaylardan anlaşılıyor . [Sak-Solak, 2014: 231-232]. Bu tür durumlar aileler tarafından bazen kabulleniliyor veya

olayın şaibeli olması halinde de durumlara itiraz ediliyor. Bunun için genelde ölüm nedeninin anlaşılması için keşif yapılıyor ve bu keşif sonucunda ailenin varsa şikâyetçi olduğu konular, yoksa da şikâyetinin olmadığı belirtiliyor.

Çocuk ölümlerinin ayrıntıları kadı sicillerinde detaylı olarak verilmiştir. Verilen bilgilerde olayın geçtiği mahal, çocuğun ailesi ve çevresi ile çocuğun başına gelen olayın ayrıntılarını içermektedir. Görüleceği üzere, yaşanan acı olayların sicillerde, “Mustafâ nâm kimesnenin sulbî sagîr oğlu olup karye-i mezbûrede vâki’ merkûm Seyyid Süleymân’ın kendi menzili önünde koç kakup mecrûhan menziline fevt olan sagîr oğlu Seyyid Ahmed’in meyyiti üzerine varup zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî müslimîn ile meyyit-i mezbûr sagîr Ahmed’in a’zâ ve cevârihine nazar eylediklerinde sağ kulağından koç kakup ağzından ve burnundan ve sağ kulağından kan cârî olduğunu ba’de’l-mu’âyene ve’l-müşâhede sagîr-i mezbûr es-Seyyid Ahmed’in babası merkûm Seyyid Süleymân ile vâlidesi Eşe bint-i ‘Ömer hâzır-ı bi’l-meclis olup istintâk olunduklarında sagîr oğlumuz merkûm Seyyid Ahmed târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem kable’l-gurub kendi mezilimiz önünde oynar iken karye-i mezbûre sâkinlerinden Hasan Beşe nâm kimesnenin bir re’s koçu oğlunuz sagîr-i mezbûr es-Seyyid Ahmed’i süsüp işbu mu’âyene olunan vech üzere ağzından ve burnundan ve kulağından kan cârî olup yarım sâ’at mürûrunda menzilimizde fevt oldu bir kimesnenin sun’ ve te’addîsi yokdur ancak merkûm Hasan Beşe’nin koçu süsüp fevt olmuşdur karye-i mezbûre ahâlisinden ve sâ’ir bir ferdden sagîr-i mezbûrun dem ve diyetine müte’allık aslâ da’vâ ve nizâ’ımız yokdur” denilmektedir. (Sak, 2023: 205-206) başka bir olayda da “müteveffâ sagîr-i merkûmun babası mezkûr Derviş Ebûbekir meclis-i ma’kûd-ı mezkûrda takrîr-i kelâm idüp oğlum müteveffâ-yı merkûm târîh-i kitâb gicesi işbu müşâhede olunan örtme damı basup bi-kazâ’i’l-lah fevt oldu benim bu husûsda ahâli-i mahallem ve gayrı bir kimesneden da’vâ ve nizâ’ım yokdur” (Sak, 2014: 566) şeklinde ya da “mahalle-i mezbûrede vâki’ menzirim dâhilinde iktizâ hasebiyle su kızdırmış idim sagîr oğlum Markarin bi-kazâillahi te’âlâ su dökülüp karnına ve sağ bacağına isâbet itmekle hâlâ medîne-i mezbûre hâricinde Kirâslıbendi nâm mevzi’de vâki’ bağımında mürd olmağla taraf-ı şer’den üzerine varılıp keşf ve tahrîr olunması matlubumdur” (Sak, 2014: 339) gibi örnekler oldukça fazladır.

Çocuk Suçlular ve Dilencilik

Osmanlı Devleti’nde XVI. Yüzyılın sonuna doğru nüfusun artması, imparatorlukta birçok sorunlara neden olmaktaydı. Yaşanan gelişmelerin etkisi ile birlikte durumu iyi olmayan ailelerin çocukları, Osmanlı Devleti’nin yaptığı savaşlarda kaybedilen topraklardan gelen kimsesiz çocuklar ve gayrimüslim ailelerin çocukları dilencilik yapıyordu. Devlet ise dilencilığe bazı şartları sağlaması halinde izin vermekteydi. Ancak zaman içinde bunu bir meslek haline getirenler oldu. Çocukların dilencilığe başlamaları şüphesiz kendi iradeleriyle olmamıştır. Dilencilığı meslek edinen aileler, küçük çocuklara gösterilen merhamet duygusunu kullanarak daha fazla gelir elde etmek için çocukları kullanmaktaydı. Kundaktaki bir bebek veya küçük yaşta bir çocuk, kalabalık içinde ezilme tehlikesine rağmen para kazanma aracı olmaktan kurtulamıyordu. Bu nedenle dilencilığın önlenmesi için bazı önlemler alınmıştır. Bunlardan birisi gayrimeşru çocukların devlet eliyle toplanması ve sahiplenen ailelere hazineinden maaş verilmesidir. Başka bir önlem, belediye tarafından Fukarahane yaptırılması teklifi olup, teklif görüşülerek 1896 yılında Darü’l-aceze kurulmuştur. Darü’l-acezenin faaliyete geçmesiyle birlikte burası düşkünler için bir rehabilitasyon merkezi haline gelmiştir (Özgün, 2016: 672-673).

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerde uyguladığı projeler sayesinde öksüz, yetim ve kimsesiz çocukların dilenmesi önlenmeye çalışılmıştır (Özgün, 2016: 674). Devletin yaptığı hayır ve yardım kurumları, “çocukken alınan terbiyede bütün ömrünün etkilendiği” gerçeği ile hareket ederek, çocukları ıslah ederek topluma kazandırmaya çalışmışlardır (Araz, 2013:104; Özgün, 2016: 675). Çocukların dilendirilmesini önlemek amacıyla devlet 1906 yılında babalarının imkânı olmayan sakat ve düşkün çocukları toplayarak Darü’l-acezeeye göndermiş, sağlıklı çocukların meslek edinmeleri için de şehremanetine talimatnameler vermiştir (Özgün, 2016: 677).

II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, çocuk suçluların cezalandırılması ve hapisane koşullarının iyileştirilmesi için reformlar yapılmasını sağlamıştır. Küçük çocuklarla ilgili yasalar devletin tekeline alınarak, 14-20 yaş arası çocukların kademeli olarak cezalandırılması kararlaştırılmış, yetişkinlerden ayrılarak ıslahanelerin kurulması planlanmıştır. XIX. yüzyılda çocuğun mutluluğu, refahı, yasal durumu, ailenin kontrolünden çıkarak devlet kontrolüne

girmiş, büyük şehirlerde devlet, çocuğun durumunu belirleyen en önemli etken olmuştur. 1911'de ceza kanununda bazı değişiklikler yapılarak, 13 yaşından küçükler, 13-15 yaş arasında olanlar ve 15-18 yaş arasındakiler için ayrı ayrı muameleler yapılmıştır. 13 yaşından küçükler işledikleri suçtan sorumlu tutulmamıştır. Bunlar cünha mahkemesi hükmüyle ailelerinden bir taahhütname alınarak ebeveynlerine veya vasilerine teslim edilmiştir (Karabacak, 2016: 679-680).

1911'de Canik hapisane cetvelinde 14 yaş altında çocuk suçluya rastlanmamıştı. 14-20 yaş aralığındaki mahkûmların suçları ise darp, sarkıntılık, sövme, hakaret ve küçük çaplı suçlardı. 1913'te tekrar ceza kanununda değişiklik yapıldığı için, 18 yaş olan ceza ehliyeti yaşı 15'e indirilmiştir. Yapılan düzenlemelerle birlikte 1911-1917 yılları istatistiklerinde ise çocuk suçluların oranları bir hayli azalmıştır (Karabacak, 2016: 681).

Çocukları Korumak Amacıyla Kurulan Hizmet Kuruluşları

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda savaşlar, bağımsızlık hareketleri sonucunda toprak kaybı, göç ve salgın hastalıklar yüzünden sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Daralan topraklarda artan nüfusun korunması ve iyileştirilmesi için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Alınan bu tedbirler Tanzimat döneminde başlamış, II. Abdülhamit döneminde de artarak devam etmiştir. Kendini koruyamayan küçük çocuklar, öksüz, yetim ve kimsesiz gibi isimlerle anılırdı. Yukarıda bahsedildiği gibi çocuklar genel itibariyle aile ve ailenin yetersiz kaldığı durumlarda devlet müdahalesi ile korunmaktadır. Savaşlar, salgın hastalıklar ve yoksulluk nedeniyle çocukları himaye edecek kurumlar açılmıştır. Bu kurumların açılması genellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan II. Abdülhamit dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllara denk gelmiştir. Öncelikle kurum olarak karşımıza çıkmadan önce çocukların ıslah edilmesi için ıslah evleri açılmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi çocukların, durumu olmayan ailelerinden dolayı dilencilik yaptığı ve hırsızlığa teşebbüs ettiği görülüyor. Islah evleri bu nedenle yeni açılacak kurumların öncüsü olmuştur. Yardıma ihtiyaç duyan çocuklar, genel itibariyle aynı kaderi paylaşan öksüz, yetim, kimsesiz ve yardıma muhtaç olanlardı. Çocukların Müslüman ve gayrimüslim olması ona yardım edilmesini engellemezdi. Ancak Darüşşafaka gibi bazı kuruluşlar başta Müslüman çocukların gözetilip kollanması ve eğitilmesi amacıyla kurulmuştu. Bunun nedeni ise Tanzimat fermanıyla birlikte gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklardan yararlanarak kendi çocuklarını eğitmek ve istedikleri gibi yetiştirmek için özel okullar açılmasıydı. Darüşşafaka, başlarda bir cemiyet olarak Ziya Paşa ve arkadaşları önderliğinde İstanbul'da kurulmuş, fazla rağbet gördüğü için farklı vilayetlerde de şubeler açılarak okullara dönüşmüştü (Kapıcı, 2012: 17; Ünlü, 2016: 771-780; Cengiz, 2019: 256-258).

Osmanlı son döneminde dikkati çeken başka bir kuruluş Dârü'l-aceze'dir. Dârü'l-aceze, sadece çocuklar için kurulmuş bir kurum değildir. Sakat, ihtiyar, düşkün ve aciz kimselere de yardım amaçlı kurulmuştur. Kurulmasına sebep ise 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde kaybedilen topraklardan gelenler ve diğer muhacirlerdir. Gelen muhacirlerin çoğunun durumu iyi değildi. Yeni açılan Islahhaneler, Dârü'sşafaka ve Haseki Kadın Hastanesi gibi bazı hastaneler muhacirlerin ve düşkünlerin insani ihtiyaçlarını gidermek için açılmıştır. Düşkün durumda olanlar arasında çocuklar çoğunluktadır. Dârü'l-aceze'den yararlanabilecek olanlar; sakatlığı dolayısıyla çalışamayıp dilenenler, güçsüzler, kimsesi olmayan yaşlılar, bakıma muhtaç hastalar, sakatlar, bunaklar, felçliler, geliri ve kimsesi olmayan dul kadınlar, terkedilmiş bebekler ve kimsesiz kalmış yetim çocuklardı. Yetim çocuklar, isteyenlere senet karşılığında evlatlık olarak verilebiliyor, dul kadınlar ise isterlerse evlenebiliyor veya çalışabiliyordu. Burada kalanlar yaşları kaç olursa olsun sadece barındırılmakla kalmıyor, isterlerse eğitilerek meslek sahibi de olabiliyorlardı (Cengiz, 2019: 269-272).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çocukları korumak için yaptığı hizmet kuruluşlarından biri diğeri de ilk çocuk hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastane-i Âlîsi'dir. II. Abdülhamid zamanında sosyal politikalara ayrı bir önem verilmiştir. Sosyal politika içerisinde önemli bir yeri olan çocuklar için o dönemde yaygın olan çiçek hastalığının tedavisi için Avrupa'dan aşı getirilmiştir. Modern tedavi yöntemlerinin yaygın kullanımı, savaş ve yoksulluk nedeniyle kimsesiz ve muhtaç durumda olan çocukların sayısının artması bir çocuk hastanesinin açılmasını gerektirmiştir. Çocuk hastanesinin açılmasına başka bir etken de II. Abdülhamid'in kızlarından birinin hastalanarak ölmesidir. Kızının kurtarılamaması Abdülhamid'in hastane yaptırma düşüncesini artırmıştır. Bu fikrini Almanya'dan yeni gelen İbrahim Paşa ile konuşmuş, sonuç olarak Hamidiye Etfal Hastanesi'ni yaptırma kararı almıştır.

1899 yılında kurulmuş olan Hamidiye Etfal Hastanesi, modern bir çocuk hastanesi olarak kadın ve çocuklara hizmet vermeye başlamış, günümüzde Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve aynı zamanda Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi olarak varlığını sürdürmektedir (Cengiz, 2019: 146-149).

Çocuklara yönelik açılmış başka bir önemli kuruluş ise Himaye-i Etfal Cemiyeti'dir. Himaye-i Etfal Cemiyeti, geçmişi öncesine dayanmasına rağmen kurum olarak ilk kez 1908 yılında bölgesel olarak Kırklareli'nde karşımıza çıkmaktadır. Balkan savaşlarına kadar çalışmalarına devam etmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni İstanbul'da kurma çalışmaları 1916 yılında başlamış, 1917 yılında İstanbul'da kurulmuş ve Kırklareli Cemiyeti ile birleştirilmiştir. Cemiyet, 1916 yılında İstanbul'da işgal altındaki yerlerde görev alan ve şehit olan babaların çocuklarına yardım amacıyla gönüllüler tarafından kurulmuştur. Kurumun adı: Çocuk Esirgeme Kurumu'dur. İlk olarak Kırklareli, ardından da Ankara'da şubeler açılmıştır. Cemiyet, 1921'de yeniden düzenlenmiş, cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk'ün desteğini alarak, tüm Anadolu'da anne ve çocuklara yönelik hizmetlere devam etmiştir. Bu kuruluş cumhuriyet yıllarında da faaliyetlerini sürdürmüş, yapılan düzenlemelerle günümüzde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak varlığını sürdürmektedir (Sarıkaya, 2005: 36-38; Delialioğlu, 2009: 43-45; Tameri, 2020).

SONUÇ

Osmanlı'da çocuklar hakkında yapılan bu çalışmada tespit edilen hususlara bakıldığında zaman, her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da çocuklara ayrı bir önem verildiği, çocukların korunduğu, vasilik kurumunun işletildiği, çocukların eğitime önem verildiği, bunun için mektepler açıldığı, henüz aşuların bulunmamasından dolayı çocuk ölümlerinin fazla olduğu, bu durumu engellemek için son dönemlerde kadın ve çocuk hastanelerinin açıldığı, çocukların zaman zaman suç işlediği, dilencilik yaptığı veya yaptırıldığı, kimsesiz, sahipsiz çocukları korumak, himaye etmek amacıyla devlet tarafından bazı kurumların kurulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

(2015). *Diyarbakır şer'iyeye sicilleri amid mahkemesi*, C.4, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

(2021). *Diyarbakır şer'iyeye sicilleri*, C.13, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Akmaz, M. G. (hızl) (2016). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çocuk. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 1043-1053.

Araz, Y. (2013). *16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına Osmanlı toplumunda çocuk olmak*, Kitap Yayınevi.

Ateş, H. (hızl) (2016). Osmanlı Belgelerinden Bir Şehri Okumak: XVII. Yüzyılda Rodosçuk Sâkinlerinin Yaşamından Kesitler. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 461-473.

Aydın, M. A. (1993). Çocuk. *DİA* C. VIII, İstanbul, 361-363.

Cengiz, G. H. (2019). *II. Abdülhamit dönemi Osmanlı sosyal politikalarında çocuk*, [Yayınlanmamış doktora tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.

Çam, M. (hızl) (2016). Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Yetimler ve Öğrenciler. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 745-750.

Delialioğlu, M. (2009). *Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Eğitim Boyutu*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Erdoğdu, M. A. (hızl) (2003: 10-11 Nisan). Onaltıncı Yüzyılda, Kayseri Şer'i Meclis ve Kayserili Kadınlar. *IV. Kayseri ve yöresi Tarih Sempozyumu*. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 6, 187-197.

Erten, H. (2001). *Konya Şer'iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (xviii. yüzyıl ilk yarısı)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Genç, Ö. (hızl) (2016). Ortaçağ Avrupa'sında çocuk olmak, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 563-572.

Gündüz, A. (2016). Osmanlı'da kimsesiz çocukların himaye ve korunması Antakya örneği (1860-1900). *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 789-796.

İmamoğlu, H. V. (hızl) (2016). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde şer'iyye Sicil Defterlerine Göre Çocuk. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 551-560.

Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk millî kültürü*, Ötüken Yayınları.

Kapıcı, H. Z. (2012). *Yetimlere yönelik bir eğitim kurumu Dârülhayr-i Âli*, [Yayınlanmamış doktora tezi], Erciyes Üniversitesi.

Karabacak, M. (hızl) (1993). Canik'te Çocuk Suçlular(II. Meşrutiyet Sonrası). *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 679-688.

Kökelekli, H. (1993). Çocuk. *DİA*, C. VIII. İstanbul, 355-359.

Kurt, A. (1998). *Bursa sicillerine göre Osmanlı ailesi (1839-1876)*, Sentez Yayınları.

Küçük, F. ve Sak, İ. (2014). *Konya kadı sicili 14 (1080-1081/1669-1670)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Oğuz, A. (hızl) (2016). Sultan Abdülaziz(1861-1876) Döneminde Kız Çocuklarının Eğitimi İçin Yapılan Çalışmalar. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 1267-1272.

Ortaylı İ. (2009). *Osmanlı toplumunda aile*, Pan Yayıncılık.

Özgün, C. (hızl) (2016). Osmanlı dünyasında çocuk dilenciler. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 671-678.

Öztürk, M. (hızl) (2016). Asya Hun Devleti'nde çocuk. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (edt). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 549-554.

Sak, İ. (2009). *37 Konya Kadı Sicili (1102-1103/1691-1692) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sak, İ. (2014). *Konya Kadı Sicili 47 (1128-1129/1716-1717)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sak, İ. (2014). *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144/1730-1731)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sak, İ. (2023). *Konya Kadı Sicili 54 (1151-1152 / 1738-1739)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sak, İ. ve Çetin, C. (2014). *Konya Kadı Sicili 50 (1138-1139/1726-1727)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Sak, İ. ve Solak, İ. (2014). *53 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1148-1149/1736-1737)*, Palet Yayınları.

Sak, İ. ve Solak, İ. (2015). *49 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1135-1136/1723-1724)*, Palet Yayınları. Konya.

Sarıkaya, M. (2005). *Türkiye himaye-i etfal cemiyeti 1921-1935*, [Yayınlanmamış doktora tezi], Atatürk Üniversitesi.

Selçuk, H. (2003). Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları. *IV. Kayseri ve yöresi Tarih Sempozyumu (10-11 Nisan 2003)*. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 6, Kayseri, s. 443-446.

Solak, İ. ve Sak, İ. (2014). *38 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1103-1104/1692-1693)*, Palet Yayınları.

Solak, İ. ve Sak, İ. (2015). *39 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1133/1701-1702)*, Palet Yayınları.

Tameri, N. (2018, 29 Kasım). *Himaye-i Etfal Cemiyeti'nden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'na*, <http://sosyalhizmetuzmanlari.com/>.

Tan, M. (2009). Çağlar boyunca çocuk. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, s. 71-88, <https://dergipark.org.tr/>.

Toksöz, H. (hızl) (2012). Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi. *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*. (edt). Şahin H. ve Şafak N. DEM Yayınları, İstanbul, 55-94.

Uysal, Z. (2014). *Osmanlı toplumunda kadın (Konya Örneği 1670-1680)*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.

Üner, M. E. (hızl) (2016). Osmanlı'da Mahalle ve Çocuk. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (ed). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 623-638.

Ünlü, M. (haz.) (2016). II. Abdülhamid Döneminde Balkanlarda Fakir ve Kimsesiz Çocuklar, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. (ed.). Köse O. Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 771-780.

Yavuztürk Özyalvaç, Ş. P. (haz.) (2012). Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri. *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*. (edt). Şahin H. Ve Şafak N. DEM Yayınları, İstanbul, 97-127.

Yılmaz, C. (edt) (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676)*, İSAM Yayınları.

Yılmaz, C. (edt) (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Kadı Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.999-1000 / M.1590-1591)*, İSAM Yayınları.

Yılmaz, C. (edt) (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Kadı Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000 / M.1590-1591)*, İSAM Yayınları.

Yılmaz, C. (edt) (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Kadı Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H.999-1000 / M.1590-1591)*, İSAM Yayınları.

Yılmaz, C. (edt) (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1077/M.1666-1667)*, İSAM Yayınları.

Yılmaz, C. (edt) (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H.1042-1043/M.1633)*, İSAM Yayınları.